

הרב אלחנן פרינץ

מעשר כספים על ידי מעביד

אחד הנושאים שבו אנשים רבים חשים נבוכים הוא מעשר כספים. ישנם המקפידים על כך, ומקפידים כי לא יכנס לביתם שקל בלא רישום. ויש אנשים אשר לא מקפידים במצווה זו או משום שמצבם הדחוק אינו מאפשר זאת או בגלל שהם אינם מודעים למצווה זו ולשלל פרטיה. אולם, אף הנותנים בצורה מהודרת, אינם תמיד בקיאים, האם חייבים הם לתת את המעשר מהרווח או שישנם הוצאות שהם רשאים לנכות קודם לחישוב המעשר. לאחרונה נשאלתי על אודות מוסד חינוכי אשר המעביד מפריש עשירית ממשכורת העובד, לצורך אותו מוסד. הסכום נגבה באופן אוטומטי ובידיעה מראש של כל עובדי המוסד שגבייה זו נחשבת להם כמעשר כספים. ואלו שאלותיהם: **האם חשוב הדבר כמעשר כספים? האם ניתן לחייבם במעשר כספים? הייתכן לומר כי כל העובדים חייבים בדיוק בעשירית מכספם?**

א. תוקף החיוב

בפתח דברינו נעיר כי מהתורה ישנו חיוב לתת צדקה לעניים, שנאמר (דברים ט"ו, ח): "פתוח תפתח את ירך לך" וביאר ב"ספר החינוך" (תעט) כי מכאן החיוב לעשות צדקה עם הצריך אליה בשמחה ובטוב לבב. כלומר שנותן מממונו למי שיחסר לו למחייתו. אולם ישנה מצווה נוספת לנתינת צדקה והיא נתינת מעשר-כספים. על אף שמעיקר הדין בשתי המצוות הכסף הולך לעניים, הם שני עניינים נפרדים. בעניין חובת נתינת מעשר כספים מצינו מחלוקת בפוסקים, האם חיוב הנתינה הוא מדאורייתא או מדרבנן או מנהג.

הגמרא במסכת תענית (ט, ע"א) לומדת מהפסוק (דברים י"ד, כב) "עשר תעשר את כל תבואת זרעך היצא השדה שנה שנה". כי האדם אשר יפריש מעשר מכספו אזי הוא ירוויח, שכן "עשר תעשר - עשר בשביל שתתעשר". בהמשך דברי הגמרא מצינו, דבר שאין לו אחר ורע בכל המצוות והוא: שבמצווה זו, אם חושב אתה שכאשר תוציא כסף מעצמך תפסיד, נתנה התורה רשות לנסות את קוב"ה בזה. דבר זה נלמד מהנאמר במלאכי (ג, י): "הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ויהי טרף בביתי, ובחננוני נא בזאת אמר ה' צבאות, אם לא אפתח לכם את ארובות השמים, והריקותי לכם ברכה עד בלי די".

* מאמר זה נכתב הודות לשאלתו של ידידי ר' זאב הירשברג, אשר האמת והצדק נר לרגליו.

התוספות (תענית ט, ע"א ד"ה 'עשר תעשר') מביא את דעת הספרי הסובר כי החיוב לכך הוא מהתורה, וז"ל: "הכי איתא בספרי עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה שנה שנה אין לי אלא תבואת זרעך שחייב במעשר, ריבית ופרקמטיא, וכל שאר רווחים מנין? ת"ל 'את כל'... לרבות ריבית ופרקמטיא וכל דבר שמרוויח בו". בהמשך התוספות מובא מעשה המוכיח כי מי שאינו מעשר הוא המפסיד¹. מצינו עוד מספר פוסקים הסוברים שהמעשר הוא מדאורייתא ובניהם: מרדכי (בבא-קמא ז) שו"ת "שער-אפרים" (פד), מהרי"ל, כפי שכותב בשמו ה"פתחי-תשובה" (יורה-דעה רמט, ב), "אור-זרוע" (א, צדקה יג), "ספר חסידים, (קמד).

בשו"ת "חוות-יאיר" (רכד) פירש כי חובת המעשר הינה מדרבנן², והפסוק הוא רק אסמכתא, כמו שכתב בילקוט פרשת ראה שזהו רמז למעשר כספים. בשו"ת "תשובה מאהבה" (א', פו) צידד לומר כי אף דעת המהר"ם מרוטנבורג (עד) שהחיוב הוא מדרבנן. ומתוך דבריו יש שכתבו ("פרישה") כי החיוב מדאורייתא הוא רק בזמן שבית המקדש קיים.

הדעה השלישית והרווחת בין הפוסקים הינה כי חיוב המעשר הוא מנהג של מצווה³. על כן, כפי שמצינו בכל מנהג, שהאדם שנהג בדבר שלוש פעמים⁴ נעשה עליו הדבר כנדר, כן הוא לענייננו. לפיכך ראוי כי המפריש מעשר כספים יתנה בפעם הראשונה שעושה כן בלי נדר. מכאן ניתן להסיק, כי במצב בו האדם איננו

1. "מעשה באדם אחד שהיה עשיר והיה לו שדה שעשתה אלף כור והיה אותו עשיר נוטל קי כורין למעשר ומפריש כל שנה ושנה, וכן עשה כל ימיו. כשחלה למות קרא לבנו ואמר לו: בני דע ששדה זו שאני מוריש לך עושה בכל שנה ושנה אלף כורין, הזהר שתפריש קי כורין כאשר עשיתי, ומת אותו האיש, ועמד הבן במקומו ועשה השדה אלף כורין כאשר היה עושה בחיי האב והפריש ממנה קי כורין. בשנה שנייה נסתכל וראה הבן שמעשר היה דבר גדול ואמר שלא יפריש לשנה אחרת נתמעט השדה ולא עשה כי אם מאה כורין, נצטער עליו ושמעו קרוביו שכך מיעט ולא הפריש מעשר. באו כולם אצלו מלובשים לבנים ושמחים, אמר להם: כמדומה לי שאתם שמחים בקלקלתי. אמרו לו: נצטער עליך כי גרמת לך כל הרעה הזאת, ומפני מה לא הפרשת מעשר כראוי היטב?! בא וראה כי מתחילה כשבא השדה לידך היית בעל הבית והקבי"ה כהן שהיה המעשר חלקו ליתן לעניים, ועכשיו שלא הפרשת חלקו לו, היה הקבי"ה בעל הבית ואתה כהן.
2. וכן מבאר הטי"ז בדעת ה"בית-יוסף" וכן פוסק ה"נודע-ביהודה" מהדורה קמא, יורה דעה (עג).
3. ב"ח (יורה-דעה שלא), שו"ת "פני-יהושע" (א, אורח חיים, ב), "חכם-צבי" (א), שו"ת "חתם-סופר" (רלא), "בית-מאיר" (שלא), "ערוך השולחן" (רמט, ה), שו"ת "משיב-דבר" (יורה דעה עז).
4. עיין בשאלת-יעב"ץ (א', ו) אשר כתב כי אפילו בפעם אחת נעשה נדר. וצ"ע על מה שאנו נוהגים היום ג"פ שכן אף ה"שולחן ערוך", (יורה דעה ריד, א) כתב: "אם בשעה שהתחיל לנהוג היה דעתו לנהוג כן לעולם, ונהג כן אפילו פעם אחת, צריך התרה ויפתח בחרטה שמתחרט שנהג כן לשם נדר". ויתכן לומר שלא קשיא שכן דווקא אם היה בדעתו לנהוג כן לעולם נעשה נדר בפעם אחת.

מסוגל לעמוד בנתינת מעשר כספים, רשאי הוא להתיר את נדרו בפני שלושה ככל נדר. מתוך דברי האחרונים נראה שהסכימו לכך להלכה שאינו חוב גמור, שהרי בכמה עניינים כתבו שיתנה בתחילה שינהג כך, ואם זוהי חובה מה מועיל תנאי. על כן, נראה שאינו אלא מנהג טוב.

ה"שולחן-ערוך" השמיט הדין של נתינת מעשר כספים, אולם בנושא כליו, ה"פתחי-תשובה" (יורה דעה סימן שלא סקי"ב) סיכם כי: "תימא על הגאונים הנזכרים שנעלם מהם תשובת מהר"ם רוטנבורג (דפוס פראג סימן עד) מבואר שם כדעת ה"ח שאינו מה"ת ולא מדרבנן ואינו אלא מנהגא בעלמא, ע"ש. ומצאתי בשו"ת "תשובה מאהבה" (א, פז) שתמה עליהם גם כן בזה, ע"ש באריכות. וכן העלה בספר "משנת חכמים" הלכות יסודי התורה (יז) שאין למעשר כספים עיקר לא מה"ת ולא מד"ס אבל אם נהג הוי כמו מנהג של מצוה, שאין לבטל כלל אם לא לצורך גדול".

בשו"ת "שאלת-יעבץ" (א, ו) כתב שעניין נתינת מעשר הינה מידת חסידות, כמו שמצינו אצל יעקב אבינו שאמר (בראשית כ"ח, כב): "וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך". לפיכך המקורות שעתה הזכרנו נראה כי רוב הפוסקים סוברים שתוקף הדין של מעשר כספים הינו מנהג.

ב. החיבים והפטורים ממעשר

לאור הדברים שהובאו לעיל, נעסוק עתה באותם אנשים אשר חפצים לזכות במצווה זו של מעשר כספים ולהתעשר ממנה. מקיימי מצווה זו צריכים להפריש מעשר מכל מה שהם מרוויחים, בין על ידי עבודה ובין בכל כסף שהם מקבלים לרשותם, היינו: שכר עבודה, ירושה, מתנות כספיות, מציאה ועוד. כפי שראינו לעיל בדעת הספרי: "לרבות ריבית ופרקמטיא וכל דבר שמרוויח בו"⁵. אולם מי שהשביחו לו נכסיו אינו צריך לעשר השבח ובייחוד כאשר אין כוונתו למכור את הדבר שנשתבח.

נראה כי ניתן להוציא מכלל זה, אותם האנשים שמצבם דחוק עד שהם נזקקים לעזרתם של אחרים שהם פטורים מן המעשר. כן פסק בשו"ת "תשובות והנהגות" (א, תקס) ולאור דברינו לעיל, כי זהו מנהג, ניתן להקל. הנותן למרות מצבו הכלכלי הקשה לא יפסיד ויזכה להתעשר.

5. מפאת מורכבות הנושא והענפים הרבים המסתעפים בדינים אלו, נעניין רק בעיקרם של דברים. והרוצה להחכים עוד יכול לעיין בספר "הלכות מעשר-כספים" ובספר "מנחת צבי". לגבי ניירות ערך ואשראי עיין בספר "צדקה ומשפט" (ה, הערות ל, לא).

אנשים שאין פרנסתם ברווח אלא בצמצום, יכולים לקנות כלי-בית בסיסיים לפני שהם מתחילים לחשב את הכסף המיועד למעשר. לכן יקנו: מקרר, מכונת כביסה, תנור, גז, מיטות, ארונות, שולחן וכסאות ורק אז יחלו לתת מעשר מהרווח. לגבי אדם שהוא בעל חוב, מצינו מחלוקת אם צריך הוא לרשום את המעשר אותו הוא היה אמור לתת, ויפרענו אחר שישלם חובותיו או שהוא פטור לגמרי מהפרשת המעשר עד שירווח לו⁶.

בשו"ת "אמרי ישר" (ב, קלו) וב"שאלת יעב"ץ" כתבו שאם האב נהג במעשר כספים מתחייב גם הבן אוטומטית במעשר-כספים, משום (משלי א', ח) "אל תטש". אולם ב"פתחי-תשובה" (יורה-דעה ריד, ה) הביא מחלוקת אם הבן חייב לקיים את מנהגי אביו. על כן, ודאי שראוי שיתנה האב שהוא מקבל מצווה זו של מעשר כספים בלי נדר, ובכך בנו לא יתחייב בכך אלא לפי החלטתו.

ג. דין קדימה במעשר כספים

עיקר המצווה הוא לתת לעניים⁷. ויש הסוברים כי בכסף זה אין לעשות מצווה אחרת, כן משמע מדברי המהרי"ל, רמ"א (יו"ד רמט, א), "אהבת חסד" (יט). בשו"ת "תשובה מאהבה" (א, פו) כתב כי אם נותן יותר ממעשר, יכול לעשות כל דבר מצווה, כקניית אתרוג וכו'. מדברי רוב הפוסקים (עייין ש"ך ו"דרישה" יו"ד רמט, א) משמע שיכול לעשות בכסף זה מצווה אחרת⁸, זאת במציאות בו הוא אינו יכול לקיים את המצווה ללא סיוע של כספי המעשר. נראה כי אם התנה בתחילת הנהגתו שיוכל לעשות במעות המעשר גם דבר מצווה מועיל תנאו, וכן ראוי לנהוג, שכן ראינו לעיל שלהלכה נוקטים אנו כי מעשר כספים אינו חיוב גמור.

כשמחלק מעות מעשר לעניים, מצווה להקדים לקרוביו העניים כפי שפוסק ה"שולחן ערוך" (רנ"א, ג): "ועניי ביתו קודמין לעניי עירו, ועניי עירו קודמין לעניי עיר אחרת... ויושבי ארץ-ישראל קודמין ליושבי חוצה לארץ". אולם במצב בו מבקשים מספר עניים מהמעשר עליו לתת לתלמיד חכם שבניהם קודם, וז"ל ה"שולחן ערוך" (שם, ט): "היו לפניו עניים הרבה, ואין בכיס לפרנס או לכסות או לפדות את כולם, מקדים הכהן ללוי, והלוי לישראל, והישראל לחלל, והחלל

6. ראוי להעיר כי לעניין משכנתא אם נקרא בגלל זה בעל חוב יש להחמיר, שכן היא דבר מסודר. אולם אם הוא בעל חוב הטורח ומחזר אחר גמחיים פטור ממעשר.

7. על פי ה"שולחן-ערוך" (יורה דעה רנ"ב, א) פדיון שבויים קודם לפרנסת עניים ולכסותן ואין מצווה גדולה כפדיון שבויים.

8. אך בדבר שמחוייב בו, לכו"ע אינו יכול לפטור במעות המעשר ("באר הגולה" רמט, שו"ת "חתם-סופר" (יורה דעה רלא).

לשתוקי, והשתוקי לאסופי, והאסופי לממזר, והממזר לנתין, והנתין לגר, והגר לעבד משוחרר. במה דברים אמורים, בזמן שהם שוים בחכמה, אבל אם היה ממזר תלמיד חכם וכהן גדול עם הארץ, ממזר תלמיד חכם קודם".
 על כן, אם קרוביו אינם עניים, מצווה להקדים להחזקת לומדי תורה עניים. בספר "אהבת-חסד" (י"ט, א) כתב כי ממדרש תנחומא (פרשת ראה) משמע שעיקר המעשר נתקן בשביל להחזיק לומדי תורה. פשוט, כי בכלל הצדקה לעניים כלול: הכנסת חתן כלה אשר אין ידם משגת את ההוצאות המינימליות להתחתן, הכנסת אורחים עניים, עזרה לחולים עניים או כאלו הזקוקים לניתוחים ר"ל העולים סכום רב והוצאות קבורה למתים עניים.

ד. הוצאות שוטפות וחיובם במעשר

כפי שראינו לעיל, ניתן להקל להוציא הוצאות של מצווה מכספי מעשר וכל שכן אם הם צורכי מצווה של רבים. על כן, ניתן לשלם מכספי המעשר להחזקת בית-הכנסת, בית המדרש, מקוה טהרה, תיקון עירובין⁹. אולם אף מי שהתנה לעשות בכספי המעשר מצוות - אינו רשאי להשתמש במעות המעשר עבור מצוות שהינו מחוייב לעשותן, כגון: קניית תפילין, ארבעה מינים, צרכי שבת וכו'. (לפיכך, הרוצה לקנות עליה לספר-תורה רשאי להשתמש בכספי המעשר). הוצאות על מזונות אינו מוציא מהרווח¹⁰, אלא אף הם נכללים בתוך המעשר. **אולם הוצאות שמוציא להשגת הרווח, ניתן לנכות מהרווח ואזי יפריש מעשר מהנשאר לו לאחר ניכוי ההוצאות.** לפיכך אדם המוציא כסף לנסיעה¹¹ על מנת להגיע לעבודתו, אינו צריך לעשר סכום זה. אלא יפחית סכום זה מהרווח

9. בשו"ת "שאילת-שלמה" (ח, עמוד 110) כתב כי "הדעה המקובלת היא שמעשר כספים מיועד לעניים ולא למצוות אחרות, לכן אי אפשר לקנות בו סעודה או מתנה לבית הכנסת או מתנה לתלמיד חכם, אלא אם כן כל אלה עניים, וכן אי אפשר לקנות בו תשמישי קדושה לצורך אישי. אך אם קיבל על עצמו שיוכל לעשות בו מצוות-הרי כל אלו מצוות".
 10. יש פוסקים (שו"ת "אבקת-רוכל" ג. שו"ת "שואל-ונשאל" יורה דעה ב, קס. שו"ת "ציץ-אליעזר" י, 1) הסוברים כי מפריש מעשר מהרווח הנשאר אחר חשבון הוצאותיו בדברים הצריכים לבית. אולם רוב הפוסקים הכריעו שאין לנכות את הוצאות הבית ("ערוך השולחן" רמט, ו. שו"ת הרשב"ץ ב, קלא. שו"ת "אבני צדק" קמא. שו"ת "אגרות-משה" יורה דעה א, קמג. שו"ת "שבט-הלוי" ה', קלג) אולם בהגהות הנדפסות בשו"ת "שבט-הלוי" (מהדורה שלישית תשס"ב) כתב שדרכו להורות לבעלי פרנסה מצומצמת שמדחיקים עצמם לקיים מצוות מעשר כספים שינכו הוצאות הבית לפני החשבון למעשר ואילו מי שפרנסתם ברווח שיחמירו לכתחילה ולא ינכו הוצאות הבית.
 11. לגבי הנוסע לעבודה ברכב פרטי, לכאורה יכול הוא להוריד את ההוצאות על הטיפולים השוטפים, וצ"ע לגבי ירידת ערך המכונית בכל שנה, האם ניתן להוריד מהמעשר.

קודם נתינת המעשר. כמו כן, יוצא מהגדרה זו, אשה היוצאת לעבודה, ומשום כך הוצרכה לקבל עוזרת לשמור על הילדים או לעבודות הבית, יכולה לנכות מההכנסה מה שצריכה לשלם לעוזרת, שכן זוהי הוצאה להשגת הרווח¹². בשו"ת "חוות-יאיר" (רכד) הוסיף כי אפילו מלבוש שצריך לעבודתו מנכה¹³.

לעניין מס-הכנסה, שלולא הרווח לא היה חייב, והרי הוא מקטין את סכום הרווח עד שנראה כי יש לו שותף ברווחים. נראה שיכול לגרוע מהרווח ולחשב את המעשר לאחר הניכוי, וכן פסק בשו"ת "אגרות-משה" (יורה דעה קמג) ובשו"ת "מנחת-יצחק" (ה', לד) כתב כי המחמיר תבוא עליו ברכה, וכשאינן פרנסתו ברווח יכול לא לחשב דבר זה.

לעניין הוצאות על לימודי הילדים, יש שכתבו¹⁴ להתיר למי שהשעה דחוקה לו, שיכול לשלם עבור לימוד בניו מכספי מעשר, בין בבניו הקטנים ובין בגדולים. נכונים הדברים בייחוד כיום בו חלק משכר הלימוד הוא עבור תלמידים שאין בידם לשלם (או מלמדים עניים). והשולחים את בניהם לשיבות, ודאי שחלק מהסכום יכולים להוריד מהמעשר. שכן "מותר לשלוח את הבן לתלמוד תורה טוב יותר מהממוצע, ולשלם ממעות מעשר כספים את הפרש שכר הלימוד" (הלכות מעשר כספים טז, ו).

בשו"ת "יחיה-דעת" (ג', עו) נשאל לגבי הוצאות על ילדיו ולאחר דיון ארוך הוא מכריע כי: "הנוהג להפריש מעות מעשר ממשכורתו, ומכל רווחיו, רשאי לנכות מדמי המעשר, דמי פרנסת וכלכלת בניו ובנותיו הגדולים היתרים על גיל שש שנים, ואפילו הם סמוכים על שולחנו. וכן רשאי לסייע ממעות מעשר בהוצאות נישואי בניו ובנותיו, כגון לצורך דירה ורהיטים וכיוצא בזה, כדי שיוכלו לבנות את ביתם. וכל שכן כשבניו ממשיכים לעסוק בתורה..."

12. כן משמע מה"שאלת יעב"ץ", "בית לחם יהודה" (יורה דעה רמט) בשם שו"ת "שבות יעקב" (ב, פו), "צדקה ומשפט" (ה', ח ובהערות). אך הפלאה למסכת כתובות (נ, ע"א) חולק עליו.

13. ראיתי כי בשו"ת "מנחת-יצחק" (ה', לד) כתב דזה דווקא הוצאות ומלבושים הצריכים לו בדרך הרגיל, אבל אם הוציא הוצאות יתירות אינו מנכה רק כפי ההוצאות הצריכות והמותר על חשבונו.

14. הובא בספר "הלכות מעשר כספים" (ט"ז, ב-ג) בשם שו"ת "משיב-דבר" (יורה דעה קלז) שו"ת "דברי מלכיאלי" (ה, קטו) ופסקי הגרש"י אורבך.

ה. הסקת מסקנות למקרה

עד כה ראינו כי מעשר כספים הוא מנהג טוב, אשר מסייע לאדם להתברך בעושר. אף ראינו כי לא כל הדברים חייבים להיות כלולים בתוך המעשר. על כן, ברור שהמעשר כספים בין אדם לרעהו שונה. שכן ישנם אנשים הנמצאים בחובות ופטורים ממעשר, או כאלו שמוציאים יותר על נסיעות למקום העבודה או שמירה על הבית.

לדינא נראה כי נחשב לעובדים קיום מצוות מעשר-כספים ונראה כי אין ביכולתם לתבוע את כספם אשר הפרישו למעשר אף שהמעשר הוא מנהג ולא חובה. זאת משום שהאדם הסכים לתנאי עבודה אלו וחשיב הדבר להסכם הדדי, עקב המציאות בו האדם עובד באותו מקום. שכן אילולי היה מתנגד ייתכן שהיו בקשותיו מתקבלות ויתכן שלא. ואף יתכן כי הסכים לתנאים אלו שכן לא הייתה לו עבודה אחרת.

אולם עתה כשהוא עובד חשוב הדבר שהוא עובד מרצונו ועל-כן, אף שאין ראוי שהמעביד ינהג בדרך זו של הורדת מעשר הכספים של העובד, אין בכך איסור, דהרי זו על דעת העובד. כל זה בתנאי שהמעביד משתמש בכסף לצורך דברים המוגדרים בתוך מצוות המעשר.

יתכן כי יבוא העובד ויטען, כי הוא הסכים שיורידו לו ממשכורתו מעשר כספים כי חשב שזוהי חובה מדאורייתא. ועתה כשהתברר לו שמעשר כספים הינו מנהג הוא אינו מוכן שיורידו לו ממשכורתו. כלומר, לצורך מצווה וחובה מדאורייתא אומר העובד ניחא, אך אם אין זו חובה כלל, אני לא "פרייר". במצב זה, צריך העובד לפני הכל להתפטר ממקום עבודתו ובכך להראות כי בתנאי עבודה אלו הוא איננו מוכן לעבוד. לגבי רצונו לתבוע עתה את מעסיקו על הכספים אותם הוא הפריש ממשכורתו בכל חודש, הוא יצטרך להוכיח לבית-דין כי הוא לא ידע שמעשר-כספים זה מנהג אלא דאורייתא, שכן המוציא מתברו עליו הראיה.

כולנו תקווה שנוכח לקיים את המצוות מתוך רצון להתקרב ולהידבק בבורא ולא מתוך כפיה.